

Filosofické eseje o filosofii

Ladislav Hejdánek

◆ článek, česky, vznik: 1991 [datace odvozena] ◆ poznámka: datace odvozena podle jiných dokumentů, v jejichž blízkosti se tento dokument nacházel – tedy podle příprav na přednášky na AVU na jaře 1991

◆ article, Czech, origin: 1991 [datace odvozena]

Filosofické eseje o filosofii [1991]

Předpokládám, že zájem o tyto eseje projeví jen ta poměrně nevelká skupina lidí, kteří mají nějaký zájem o filosofii. A nemám nyní na mysli jakýkoliv zájem, neboť se stalo pro některé lidí jakousi potřebou, o všem se alespoň něco dozvědět, tak aby o tom mohli před ostatními, kteří nevědí nic, vyslovit, aby se tím mohli sami ukázat, aby měli s jinými a před jinými o čem hovořit. Nemám zajisté v úmyslu nechat takové lidi střežit a zabraňovat jim ve čtení těchto esejů, ale neslibuji si od jejich případného čtení nic dobrého. Raději se obracím na ty, kteří se nechtějí jen něco o filosofii dozvědět, ale kteří už vůči filosofii chovají jakýsi třeba jen nevyjasněný respekt, kteří jsou nakloněni si jí nějak vážít a kteří vlastně chtějí něco si o ní přečíst právě proto, aby se jim samotným takový respekt zdál zdůvodněnější, oprávněnější, aby zkrátka svou důvěru, že filosofie snad přece jenom nějaký smysl má a že by mohla být i jim k něčemu užitečná, mohli s dobrým svědomím, přesněji se svědomím lepším, než dosud pro ně bylo možné, považovat za oprávněnou nebo alespoň oprávněnější (a to s perspektivou, že v tomto úsilí mohou i nadále pokračovat a onu oprávněnost svého zájmu o filosofii dále prohlubovat).

Nevím, jak lépe bych mohl hned titulem naznačit, že se obracím právě na tuto druhou skupinu potenciálních čtenářů, než právě tím, že své eseje o filosofii budu hned prohlašovat za filosofické. To pochopitelně není nikterak samozřejmé, alespoň nikoliv všem, kdo o filosofii už nějaké povědomí mají, ale dokonce ani všem, kdo se za profesionální filosofy považují (a to je vskutku na pováženou). Jak řečeno, volím tento divný název především proto, že nemám lepší možnost, jak svou knížku adresovat správným čtenářům, tj. těm, koho (které) mám opravdu na mysli. Má-li někdo právě takový zájem o filosofii, který předpokládám a přímo požaduji na svých čtenářích, pak to není zájem jen o nějaký zvláštní „předmět“, nýbrž o způsob myšlení, kterému se chce alespoň trochu také naučit, a to právě proto, že si ho třeba ne zcela zdůvodněně a možná i ne zcela odůvodněně váží. Všichni totiž nějak myslí, a jestliže se někdo z myslících zajímá o jakýsi zvláštní způsob myšlení, je v tom trochu podoby s lidmi, kteří už dovedou jakž takž plavat, ale rádi by se naučili docela určitému stylu, buď proto, že je rychlejší než ostatní, buď proto, že je výhodný pro vytrvalce, nebo z nějakého jiného důvodu. Snad každý z těch mých čtenářů, který takový zájem o filosofii má a který filosofii a filosofování považuje za zvláštní druh či jen postup myšlení, který může být k něčemu zvlášť příhodný, bude nakloněn hned uvažovat o něčem přesahujícím pouhé rozšíření okruhu vědomostí a informací, totiž o tom, aby sám zkusil toto myšlení, aby se sám pokusil filosoficky myslet. A proto právě takové čtenáře neodradí, ohlásím-li hned na počátku, že nechci o filosofii jen informovat, ale že se chci pokusit čtenáře do filosofického myšlení takříkajíc „uvádět“, tj. alespoň trochu je filosoficky myslet naučit a při tomto zvláštním učení, jemuž se – jak každý uvidí – nakonec musí naučit každý sám

(stejně jako se musí každý naučit sám plavat ve vodě), jej co možná smysluplně doprovázet.

Čtenář, k němuž se obracím, bude tedy ne-li s plným vědomím, tedy alespoň fakticky, prakticky připraven na to, že se nepouští jen do textu, který mu má něco říci o filosofii, nýbrž že se pouští do textu filosofického, byť přihlížejícího k jeho malým, málo rozsáhlým a většinou jen povrchním vědomostem, zatímco naplno filosofovat znamená být po mnoho stránkách připraven nesrovnatelně lépe. Je-li v titulu slovo „eseje“, pak to musí čtenář na prvním místě chápat v tom smyslu, že jde o jeho vlastní pokusy, udělat zkusmo několik prvních filosofických krůčků. To může znít poněkud odpudivě, protože se leckdo může domnívat, že autor se tu považuje za lépe vědoucího, ne-li vůbec za vědoucího, za moudrého. Bylo by asi málo platné, kdyby to autor začal vehementně popírat; a o nic platnější by na tomto místě asi nebylo, kdyby se autor začal ohánět jistou filosofickou tradicí, jež byla dokonce pevně zakotvena v samotném názvu jeho disciplíny, která se tak přiznává ke své lásce k moudrosti (a pravdě), ale zároveň si je dobře vědoma toho, že moudrost ani pravdu nemá, že ji nevlastní, že s ní nedisponuje (aby ji mohla případně předávat dalším). Nezbyvá, než spoléhat na čtenářovu důvěru také zde: filosof, který se pokouší provázet jiné na jejich cestě do světa filosofie, chápe své průvodcovství také jako pokus, jako „esej“, ze své strany. A mohu-li si dovolit zatížit čtenářovu důvěru ještě víc: filosof si je odvážnosti takového vlastního pokusu vědom daleko lépe než čtenář, který vlastně ještě pořádně neví, do čeho se pouští, a může se přitom spoléhat na filosofa (nebo filosofy), kteří jsou ochotni mu stát po boku.

Byli filosofové, kteří byli hluboce přesvědčeni, že nikoho nelze filosofickému myšlení v pravém slova smyslu učit, vyučovat, a je třeba připustit, že se tak docela nemýlili. K pravému filosofování totiž nutně a nenahraditelně náleží něco, čemu nejenom nelze někoho druhého naučit, ale čemu se doopravdy „naučit“ nelze vůbec, tj. nemůžeme tomu naučit ani každý sám sebe. V té věci bych byl ještě radikálnější než byli oni staří filosofové (např. Sókratés). Ukáži to na paralelním vztahu, na podobném případě morálního jednání. Všichni víme, že nejhlubší mravní rozhodnutí je čímsi jedinečným a neopakovatelným. Jakmile z takového jedinečného mravního činu uděláme morální pravidlo nebo dokonce morální návyk či zvyklost, přestává mít každý další obdobný čin charakter jedinečného a neopakovatelného mravního činu, ale pomalu přechází v morální rutinu. Něco podobného zjišťujeme i ve filosofii: jakmile se to nejpodstatnější, čím žije filosofie, stane rutinou, je s filosofií konec. Filosofie se nemůže naučit klást otázky, ale každou svou otázku musí sama na sobě takřka násilím vydobýt, musí ji položit sobě navzdory, musí sama na sebe zapomenout, aby so mohla tázat takovým způsobem, který jí jediný může dopřát ještě dál žít jako filosofie, tj. filosoficky myslet. Proto také filosofie není – a nyní musíme opravit to, co jsme nekomentovali hned zpočátku – žádným zvláštním, speciálním druhem myšlení, který by bylo možno určit a tak vymezit proti jiným druhům. To je smyslem Kierkegaardova výroku, že se filosofie

každým svým krokem vysvléká ze své staré kůže. Skutečný filosof nemůže být žákem jiného filosofa tak, že by věrně pokračoval v tom, co se od svého učitele naučil; když to navzdory tomu dělá, stává se spíš jen imitátorem, ne-li parodií na něho. Filosofie žádá od svých nejvěrnějších to, co žádal Hospodin na Abramovi, totiž aby vždy znovu vycházeli do neznáma. A věrní žáci chodí jen po cestách, které už prošlapal jejich mistr. A v nejlepším případě jen prošlapávají drobné cestičky kolem té velké, kterou prošlapal jejich učitel. Být skutečným, opravdovým žákem nějakého filosofa však znamená jít jinými cestami než on. Je to dokonce podmínka hned počáteční; ve filosofii neplatí tak, jako to platí v jiných oborech, že se učeň nejprve musí naučit všemu od svého učitele, aby mohl jít dál. Spíš to platí docela naopak: filosofický „žák“ musí od samého počátku dělat všechno jinak než jeho „učitel“, má-li být s to se od něho naučit co nejvíc.

To vše souvisí s otázkou tzv. škol. V něčem mají ovšem filosofické školy kus dobrého smyslu: jen díky filosofickým školám je možné vyčerpát určité filosofické téma, tj. využít všech možností, jaké určité „nasazení“ filosofické myšlenky dovoluje. Filosof je totiž vždycky jen člověk, a každý člověk je konečná bytost. Má-li se filosof vyhnout onomu velkému nebezpečí, kterému čas od času právě největší filosofové propadali, totiž že se stane jakýmsi myslícím mágem, filosofujícím čarodějem, musí si stále přesně uvědomovat své meze, svou lidskou konečnost. Konečnou bytostí je člověk i v tom případě, že jde o génia. Géniové bývají většinou velmi jednostranní; všestranní géniové jsou výjimkou z výjimek. Jednostranně geniální filosof vlastně ex definitione není, nemůže být filosofem. Proto i největší geniové mezi filosofy si jsou své lidské konečnosti velice dobře a až do hloubky, do morku kostí vědomi a jsou jí pamětlivi. To je sblíží s menšími (byť stále ještě nadprůměrnými) filosofy nejen lidsky, ale právě filosoficky – a nejen subjektivně, ale právě „objektivně“ (či snad lépe: „nadsbjektivně“).

V žádném jiném lidsky významném oboru nejsou vposledu hranice mezi geniem a vynikajícím, nadprůměrným jednotlivcem do té míry relativizovány, ba snad smazány, jako ve filosofii. Proč tomu tak, je? Souvisí to se samotnou bytostnou povahou filosofie a filosofování. Blíže si to budeme moci ověřit až při otázce reflexe, ale již nyní to můžeme říci alespoň náznakem. Ve filosofii je tou rozhodující záležitostí „nápad“, ale jen v tom původním, hlubokém smyslu, jemuž můžeme přijít na stopu, sledujeme-li etymologické souvislosti tohoto slova. Nápad je to, co nás napadá, tj. co na nás útočně a autoritativně spadne. Nápad není to, co bychom mohli vymyslet, není to náš výtvar, naše konstrukce. Ona útočnost, aktivita, hybnost nápadu není naší útočností, hybností ani aktivitou; jejím zdrojem není naše fantazie, naše obrazotvornost či „nápadotvornost“. Veškerá dynamika, s jakou nás nějaká myšlenka napadá, je meontologické povahy; jejím zdrojem je – řečeno předběžně a bez důkazu – prostě to, že v příslušném kontextu chybí, že tam není, případně že vůbec není a nikdy nebyl právě tento nápad, tato myšlenka, toto ponětí, tato idea. Spousta skvělých myšlenek „čeká“, až se stanou, až někoho někdy a někde, v nějaké souvislosti napadnou. A

nemohou to „učinit“ jindy, jinde a jinak. Nemohou k tomu nijak přispět nějakými přípravnými předběžnými pracemi. Nemohou pro to učinit naprosto nic – protože „nejsou“. Mohou jen oslovit za docela určitých okolností, které si samy nemohou uspořádat předem. A tyto okolnosti jsou docela zvláštního druhu, který je třeba důkladně vyšetřit a prozkoumat. Jedno však je zřejmé: k těm okolnostem nenáleží nezbytně genialita filosofa; dokonce by bylo možno říci, že se zdá, že taková genialita je pro filosofický nápad spíš překážkou než pomocí. Přinejmenším to platí pro všechny případy s jedinou výjimkou: když je geniální filosof schopen se otevřít vůči eventuelnímu nápadu, vůči oslovení myšlenkou, ideou docela stejně, jako je s to učinit filosof menší, neoslněný svou vlastní genialitou, totiž tak, že v oné otevřenosti nechá sám sebe za sebou, a že tedy za sebou nechá i svou genialitu a otočí se také k ní zády. Jakmile se zase k sobě vrátí a začne onu myšlenku zpracovávat, či přesněji řečeno, jakmile nechá své myšlení zpracovávat onou myšlenkou, jakmile se jí nechá vést a začne znovu a jinak promýšlet všechno to, co už jednou nebo i víckrát, mnohokrát promyslel, pak má geniální filosof opět všechny výhody před filosofem vynikajícím nebo jen nadprůměrným. Ale potíží je v tom, aby mu v onom odstupu od sebe jeho genialita nepřekážela. Rozhodně však platí, že v momentu, kdy každý opravdový filosof musí nechat všechno své i sám sebe za sebou, jsou si všichni filosofové bez ohledu na svůj talent a případnou genialitu naprosto rovni.